

ЗАГРОЗИ МИРУ ТА БЕЗПЕЦИ В КРАЇНАХ-АДРЕСАТАХ СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА (2014–2022 РР.)

THREATS TO PEACE AND SECURITY IN THE ADDRESSED COUNTRIES OF THE EASTERN PARTNERSHIP (2014–2022)

Івасечко О.Я.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Яблонська А.В.,

*студентка IV курсу факультету міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті проаналізовано безпекову архітектуру в регіоні Східного Партнерства. Репрезентовано динаміку загроз миру та безпеки у державах-адресатах Східного Партнерства. Визначено, що основними загрозами миру та безпеці в регіоні Східного Партнерства є загроза з боку росії, криза демократичних перетворень, поширення дезінформації та енергетична небезпека. Досліджено, Нормандський індекс, як індикатор визначення сучасних загроз миру та безпеки в регіоні СхП, представлений у 2019 році, який фіксує 11 загроз миру та безпеці. Резюмовано, що ключовими загрозами миру та безпеки в регіоні Східного Партнерства згідно Індексу Нормандії за 2021 рік є наступні: насильницькі конфлікти, криза демократичних перетворень, поширення дезінформації та енергетична небезпека. Зазначено, що на території п'яти країн-адресатів Східного Партнерства є як «заморожені конфлікти», так і збройне вторгнення росії в Україну, що суттєво дестабілізує ситуацію не лише в регіоні, але й в ЄС, загалом. Досліджено, що основним джерелом загроз миру та безпеки в регіоні СхП виступає російська федерація, яка окрім збройного втручання на території держав Східної Європи, застосовує інструменти гібридного впливу. З метою протидії таким загрозам державам-учасницям СхП, слід об'єднати власні зусилля задля стабілізації безпекової ситуації. Потрактування державами-адресатами СхП загроз зводиться до політичної дестабілізації держав, наявності збройних конфліктів, поширення дезінформації, кризи демократії, порушення територіальної цілісності тощо. Повномасштабне збройне вторгнення на територію України з боку російської федерації ще більше поглиблює «дефіцит безпеки» у регіоні та модифікує загрози миру та безпеці. Зроблено висновок про те, що для ефективної протидії загрозам миру та безпеці у регіоні СхП держави-учасниці повинні спільними зусиллями вибудувувати міцні, оборонні інституції на національному, регіональному рівнях, а також за участю ЄС.

Ключові слова: Східне Партнерство, держави-адресати, загрози миру та безпеці, Європейський Союз, Нормандський індекс.

The article analyzes the security architecture in the Eastern Partnership region. The dynamics of threats to peace and security in the recipient states of the Eastern Partnership are represented. It was determined that the main threats to peace and security in the Eastern Partnership region are the threat from Russia, the crisis of democratic transformations, the spread of disinformation, and energy danger. Researched, the Normandy Index, as an indicator of determining modern threats to peace and security in the EaP region, was presented in 2019, which captures 11 threats to peace and security. It is summarized that the following are the key threats to peace and security in the Eastern Partnership region according to the Normandy Index for 2021: violent conflicts, the crisis of democratic transitions, the spread of disinformation, and energy risks. It is noted that there are both "frozen conflicts" and active armed invasion by Russia on the territory of the five recipient countries of the Eastern Partnership, which significantly destabilizes the situation not only in the region but also in the EU in general. Furthermore, it has been studied that the main source of threats to peace and security in the EaP region is the Russian Federation, which, in addition to armed intervention on the territory of Eastern European states, uses tools of hybrid influence. In order to, counteract such threats to the member states of the Security Council, it is necessary to unite our own, efforts to stabilize the security situation. The interpretation of threats by the addressee states of the Security Council is reduced to the political destabilization of states, the presence of armed conflicts, the spread of disinformation, the crisis of democracy, the violation of territorial integrity, etc. A full-scale armed invasion of the territory of Ukraine by the Russian Federation further deepens the "security deficit" in the region and modifies threats to peace and security. It was concluded that in order to, effectively counter threats to peace and security in the EaP region, the participating states should jointly build strong defense institutions at the national and regional levels, as well as with the participation of the EU.

Key words: Eastern Partnership, addressee states, threats to peace and security, European Union, Normandy Index.

Постановка проблеми. Повномасштабне збройне вторгнення росії на територію України від 24 лютого 2022 року дестабілізувало безпекову ситуацію в Європі та призвело до порушення геополітичного балансу європейського регіону та в межах Східного Партнерства, зокрема. Спо-

стерігається тенденція щодо поширення дезінформації як гібридної загрози сучасності та її деструктивного впливу на політичну стабільність у країнах-учасницях Східного партнерства. Політика «м'якої сили» Європейського Союзу є недостатньою для вирішення гібридних загроз у межах

Партнерства, які набувають все ширшого масштабу та провокують загострення безпекової ситуації всередині та за межами держав. З огляду на це, дослідження загроз миру та безпеки у регіоні Східного Партнерства сьогодні є вкрай важливим та актуальним завданням.

Східне партнерство, як зовнішньополітична ініціатива ЄС започаткована ще в 2009 р., спрямована на зміцнення та поглиблення політичних та економічних відносин між ЄС, його державами-членами та країнами-партнерами, а також підтримку процесів сталих реформ у країнах-адресатах. Проте, зіштовхнувшись із безпековими викликами у регіоні, акцент співпраці змістився на безпекову складову.

Сучасні безпекові виклики в регіоні Східного Партнерства висувують проблему загрози миру та безпеки на перший план. Оскільки Партнерство є ініціативою Європейського Союзу, останній автоматично стає учасником та регулятором подій та проблем у європейському регіоні, зокрема на території держав Східного Партнерства. Війна росії на території України, а також ситуація в Білорусі, включаючи питання енергетичної безпеки держав-адресатів СхП потребують детального вивчення. Нормандський індекс, репрезентований у 2019 році, визначає ключові загрози миру та безпеки для кожної держави окремо, слугує інструментом вивчення основних гібридних загроз для регіону Східного Партнерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 2019 році виповнилося 10 років із дня заснування ініціативи Європейського Союзу – Східне Партнерство, що має на меті зміцнення та поглиблення політичних та економічних відносин між Європейським Союзом, його державами-членами та країнами-партнерами. Партнерство охоплює країни Європи та Кавказу, як-от: Україну, Молдову, Білорусь, Азербайджан, Вірменію та Грузію. Збройна агресія росії на територію України ще більш ускладнила безпекову ситуацію в регіоні СхП, а тому дослідження та вивчення загроз миру та безпеки для країн-адресатів ініціативи сьогодні є актуальним.

Для написання статті цінними є наукові розвідки таких зарубіжних дослідників, як-от: Барсегян А. [11], Чуера К. [14], Діна Б., Цвірса В., Луна ван А. [16], Зелелі В. [19], Гомулка К. [21].

Дослідники Бендаржевський А., Клоет К., Гавличек П., Лонгхерст К., Максак Г., Плента П., Пшибильський В., Усов П. [18] є авторами звіту, який окреслює основні тенденції, котрі упродовж наступного десятиліття будуть формувати майбутнє регіону Східного партнерства, а також в шести окремих країнах цього регіону. Також, доречно згадати, що свій внесок у дослідження цієї тематики зробили й такі науковці, як: Бьюзен Б., Вавер О., Вільде де Я. [12], Какачія К., Лебанідзе Б. [23] та ін.

Вагомими є також дослідження сучасних українських науковців, зокрема Горбатюка М. [1], Кондратенка М. [5], Мартинюка В. [6], Резнікова О. [7], Трофимовича В. [8], Шейка Ю. [9], Яворовича Т., Богданьока О. [10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Метою запропонованої публікації є з'ясувати та проаналізувати безпекову архітектуру регіону СхП, визначити динаміку основних загроз миру і безпеки для країн-учасниць СхП.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для досягнення мети необхідно розв'язати низку *завдань, а саме*: дослідити безпековий компонент Східного Партнерства та з'ясувати потракування загроз миру і безпеки країнами-адресатами Східного Партнерства; репрезентувати специфіку використання нормандського індексу з метою визначення загроз миру та безпеки; висвітлити ключові моменти протидії загрозам миру та безпеки в країнах Східного Партнерства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед, відзначимо, що 2021 рік вніс суттєві зміни у формат співпраці країн-адресатів СхП з ЄС. Попри те, що Україна, Молдова та Грузія утворили новий формат співпраці у рамках ініціативи, відомий як «Асоційоване Тріо», Білорусь обрала з можливих опцій призупинити свою участь в ініціативі.

Контекст геополітичної безпеки в регіоні Східного партнерства є вкрай складним. Конфлікти надають сусідству «спірного» характеру і суттєво ускладнюють регіональне співробітництво [17]. Ключовим гравцем у регіоні є росія, яка намагається утримати його під своїм економічним і політичним впливом, створюючи залежності та, не даючи країнам здійснювати вільний вибір, коли йдеться про євроатлантичні прагнення. Азербайджан та Білорусь залишаються частково осторонь трансформацій, внаслідок залежності від рф, а призупинення участі Білорусі в ініціативі СхП ще більш посилює напругу в регіоні [16].

Сьогодні низка дослідників заявляють про «дефіцит» безпеки у регіоні СхП. Задля усунення «дефіциту» безпеки у регіоні Східної Європи важливим та доцільним є задекларувати підтримку миру та безпеки на нормативно-правовому рівні. Відтак, особливої значущості набуває потреба створення «Eastern Partnership Security Compact» – безпекової «надбудови» для СхП, що включала би Україну, Грузію та Молдову і трактується, як «Угоди про Безпеку». Зазначається, що така ініціатива може стати новим інструментом для держав-членів ЄС у координуванні зусиль щодо безпекової політики на теренах ЄС та Східного Партнерства включно [30]. ЄС планує обґрунтувати «Договір про безпеку» Східного партнерства як пілотний

проект. Ця ініціатива призведе до узгодження фондів та інституцій ЄС із можливостями держав-членів, які бажають активізувати співпрацю у сфері безпеки у Східній Європі. До «Угоди про безпеку» може бути долучене Постійна структурована співпраця (PESCO) або, можливо, робоча група Європейської Комісії за зразком міжвідомчої групи підтримки України. «Угода про безпеку» має бути зосереджена у таких напрямках, а саме: співпраця в галузі розвідки – передбачатиме інвестиції в нове покоління службовців розвідки – як навчання в ЄС для розвідувальних служб з держав СхП; кібербезпека – очевидно, що між ЄС, його державами-членами та країнами-адресатами Східного партнерства є широкі можливості для кращої скоординованої, широкомасштабної співпраці з питань кібербезпеки, така співпраця може включати взаємний обмін розвідувальними даними та навчання щодо кіберзагроз, допомогу у забезпеченні безпеки урядових комунікацій та критичної інфраструктури; співпраця з м'якою безпекою «soft power» та обороною – підвищуючи ці сфери оборонної взаємодії, ЄС пройде довгий шлях до покращення ефективності оборонного сектору в країнах Східного партнерства; співпраця у сфері «жорсткої сили» («hard power») – ЄС має ґрунтуватись на участі України у Вишеградській бойовій групі для залучення інших країн Східного партнерства до таких ініціатив; співпраця з контролю над озброєнням – Європа може допомогти країнам Східного партнерства, частково компенсуючи наслідки недотримання Росією договорів про контроль озброєнь [30].

Ще 18 листопада 2015 року оприлюднений документ «Перегляд Європейської політики сусідства» (ЄПС), де безпека потрактовувалась як новий пріоритет та зазначалося, що фокус на безпекових питаннях надасть нові можливості для співпраці держав у рамках ЄПС [2].

Важливою подією у європейському просторі також стало прийняття «Стратегічного компасу», першої білої книги ЄС з безпеки та оборони, яку схвалили глави держав і урядів на засіданні Європейської Ради 24–25 березня 2022 року. Компас охоплює усі аспекти Спільної політики безпеки та оборони (Common Security and Defense Policy (CDSP)) і базується на чотирьох стовпах [19]: дії; безпека; інвестиції; партнерство.

Загрози миру та безпеці *України* трактуються як існуючі та потенційно можливі явища та ризики, які підривають та дестабілізують національні інтереси держави. В стані повномасштабного збройного конфлікту на території України загрози миру та безпеці окреслюються як насильницький конфлікт, порушення територіальної цілісності, поширення гібридних загроз, що включає прояви дезінформації, кризу демократичних перетворень, проблеми енергетичної безпеки та інші [4].

Вірменія, яка є державою-адресатом Східного Партнерства визначає загрози миру та безпеці як конкретні прояви гібридної війни, що включає не лише військові елементи, а й використання економічних маніпуляцій, кібератаки, фейкові новини та дезінформацію [27].

Азербайджан трактує загрози миру і безпеки як існування збройних конфліктів, міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність, незаконна міграція, торгівля людьми та наркотиками, розповсюдження зброї масового знищення, усі вони є потенційними джерелами низки проблем безпеки, з якими зіштовхується країна [25].

У сприйнятті загроз і ризиків, з якими зіштовхується *Молдова*, відбуваються поступові зміни. Одразу після української кризи, політичні та військові ризики стали найважливішими проблемами. Поступово акценти зміщувалися на м'яку безпеку, а проблема корупції ставала все більш актуальною. Ця зміна знайшла відображення у проекті Стратегії національної безпеки Молдови, опублікованому у 2016 році. У документі значно більше акценту на економічній безпеці та боротьбі з корупцією [14].

Як вже зазначалось раніше *Білорусь*, яка була державою-партнером Східного Партнерства, у 2021 році призупинила участь у Партнерстві. Проте для потрактування загроз миру та безпеки важливо зауважити наступне: найважливішими завданнями республіки є зміцнення незалежності і суверенітету держави, непорушності кордонів, збереження територіальної цілісності, розвитку демократичної держави, підтримки існуючих систем міжнародної та регіональної безпеки [21].

Грузія, визначаючи загрози миру та безпеці, пов'язує їх з окупацією територій Грузії, ризиком нової військової агресії з боку російської федерації, а також терористичними актами організованими росією. Іншими загрозами миру та безпеці Грузії є тероризм, кібербезпека, енергетична небезпека, екологічні загрози, організована транснаціональна злочинність тощо [26].

Сьогодні категорія загроз миру та безпеці суттєво трансформувалась. Відтак, необхідними стають індекси з метою їх оцінки як у загальносвітовому масштабі, так і в регіональному вимірі, або ж конкретно на національному рівні. Одним із нещодавніх напрацювань Європейського Парламенту став «Нормандський індекс», котрий працює вже третій рік поспіль та має на меті вимірювати рівень загроз миру, безпеці та демократії у всьому світі. Вперше його презентували в червні 2019 року в Європейському Парламенті [28]. Нормандський індекс використовує підхід, розроблений в рамках ЄС. Цей індекс також визначає конфлікт і численні стадії між ідеальним миром і тотальною війною (conflictualité) як набір факторів, пов'язаних з ключовими загрозами,

репрезентованими офіційним Брюсселем у своїй стратегії зовнішніх дій. «Перспектива миру та безпеки» (EPRS) на 2021 рік, Глобальна Стратегія ЄС фіксує наступні 11 загроз як основні поточні виклики миру та безпеки [24], як-от: тероризм, гібридні загрози, економічні кризи, зміна клімату, енергетична небезпека, насильницькі конфлікти, транскордонна злочинність, кібербезпека, дезінформація, крихкість держав, зброя масового знищення.

За даними Індексу у 2021 році для країн регіону СХП у загальносвітовому масштабі найбільш деструктивними є такі загрози миру та безпеки: 1 – місце відведено ситуації пов'язаній з енергетичною безпекою, яка оцінюється – у 2,83 бали з 10 можливих; 2 – місце займає ситуація щодо демократичних процесів із балом – 3,76 з 10 можливих; 3 – місце поширення дезінформації у країнах-адресатах регіону Східного партнерства – 4,78 із 10 можливих [22].

Вдаючись до аналізу даних Індексу конкретно по державах СхП за 2021 рік, варто зауважити, що: у *Вірменії* до найбільш загрозливих викликів миру та безпеки у 2021 році належать ситуація пов'язана з: 1) енергетичною безпекою; 2) кібербезпекою; 3) демократичними процесами. В *Азербайджані*: 1) демократичні процеси; 2) енергетична безпека; 3) дезінформація. В *Білорусі*: 1) енергетична безпека; 2) демократичні процеси; 3) крихкість держави («fragile state»). В *Грузії*: 1) енергетична безпека; 2) дезінформація; 3) крихкість держави («fragile state»); 4) демократичні процеси. В *Молдові*: 1) енергетична безпека; 2) демократичні процеси; 3) кібербезпека. Щодо *України*, то найбільшими загрозами за даними індексу є тероризм, насильницькі конфлікти, енергетична безпека та поширення дезінформації [22].

Вищезазначені загрози миру у державах Східного Партнерства потребують негайного вирішення та протидії. Аналітика та оперативний обмін інформацією в цьому контексті надзвичайно важливі. Гібридні військові конфлікти активно вивчають у ЄС та НАТО, зокрема й Європейський центр вдосконалення протидії гібридним загрозам (Hybrid CoE) [2].

Спільна декларація Саміту Східного партнерства від листопада 2017 р. містить згадку про бачення державами-партнерами посиленої ролі Європейського Союзу у вирішенні конфліктів. Зокрема п.6 документу містить заклики учасників саміту до відновлення зусиль щодо врегулювання мирним шляхом нерозв'язаних конфліктів у регіоні згідно з нормами та принципами міжнародного права. Одночасно практичний вимір декларації у вигляді своєрідної дорожньої карти «20 досягнень Східного партнерства до 2020 року» у відповідному безпековому розділі не містить конкретних завдань та цілей, пов'язаних

безпосередньо з питаннями відновлення територіальної цілісності та кроків щодо врегулювання конкретних міжнародних або інтернаціоналізованих конфліктів на території країн Східного партнерства [3].

У березні 2020 року Європейська комісія оприлюднила документ під назвою «Східне партнерство після 2020 року: посилення стійкості – Східне партнерство, яке забезпечує всіх», який має стати її політикою щодо шести східних сусідів: Вірменії, Азербайджану, Білорусі, Грузії, Молдова та Україна. Основним принципом документа «Східне партнерство після 2020 року» є стійкість, яка взята з «Глобальної стратегії ЄС», прийнятої в 2016 році. Стійкість визначається як здатність держав і суспільств реформуватися, протистояти та відновлюватися від внутрішніх та міжнародних криз, на основі мінімального рівня демократії, верховенства права та сталого розвитку. Концепція була прийнята за основу взаємин із сусідами. Стійкість – це шлях для ЄС розвивати відносини зі своїми сусідами, не вимагаючи від них зміцнення своїх демократичних інститутів. Таким чином, включення принципу стійкості до документа «Східне партнерство після 2020 року» свідчить про те, що прагматичні пріоритети ЄС не змінилися і вони залишатимуться опорами його відносин із сусідами [11].

ЄС приділяє особливу увагу боротьбі з «гібридними загрозами». Починаючи з 2015 року, це питання набуває все більшого значення в дискурсі ЄС щодо безпеки, оскільки очевидно, що країни Східного партнерства, зіштовхуються із широким спектром гібридних загроз, які виходять, головню, з боку росії [13].

Повномасштабна війна, яку російська федерація розпочала проти України, сприяла переоцінці реалій безпеки країн-учасниць Східного партнерства та держав-членів Європейського Союзу загалом. Імперіалістичні та загарбницькі цілі росії припинили бути завуальованими та стали прямою загрозою для суверенності багатьох держав. В цьому контексті важливо, щоб Європейський Союз надалі продовжував свої дії й риторику в напрямку безпеки, які б стримували амбіції кремля та надалі сприяв розвитку демократії та збереження миру спільно з країнами СхП.

Висновки. З метою усунення «дефіциту» безпеки у регіоні Східного партнерства ЄС прийняв у 2022 році оборону стратегію «Стратегічний компас» та все частіше зазначає про «Eastern Partnership Security Compact» – безпекову «надбудову» для країн-адресатів Східного партнерства відомих, як «Угоди про безпеку», що є новими стратегічними документами ЄС, які включають в себе інформацію щодо координації зусиль у сфері безпеки, особливо у Східній Європі. Мета створення ініціатив обумовлена, головню, ускладненням

та дестабілізацією сусідства з ЄС за допомогою різних «гібридних» тактик. Угода про безпеку має бути зосереджена на таких сферах, як-от: співпраця спецслужб, кібербезпека, співпраця у сфері «м'якої безпеки» у сфері безпеки та оборони, співпраця у сфері «жорсткої» безпеки, апаратна співпраця, співпраця у сфері контролю над озброєннями.

«Стовпами стабільності» в сусідніх країнах з ЄС мають бути сильні держави, побудовані на основі стійких інститутів безпеки та оборони. Такі інституції захистили б ці країни не лише від корупції та бідності, а й від гібридних загроз та підривної діяльності. І вони будуть служити інтересам ЄС у тому, щоб зробити східне сусідство більш стабільним і стійким до зовнішнього тиску на безпеку.

Згідно Нормандського індексу за 2021 рік загрози миру та безпеці країн-адресатів СхП можемо звести до таких ключових, а саме: насильницькі конфлікти, крихкість держав («fragile state»), енергетична небезпека, поширення дезінформації, кіберзагрози.

Для ефективної протидії гібридним загрозам необхідним є об'єднання зусиль держав-учасниць СхП як на рівні офіційних органів, недержавних суб'єктів, посиленого міжнародного співробітництва на рівні уряду та громадянського суспільства. Урядам країн-учасниць регіону СхП рекомендується налагодити активну співпрацю між державами-членами ЄС для обміну знаннями та спільної протидії гібридним загрозам. Співпраця має бути спрямована на розвиток відповідного правового середовища та належної інституційної спроможності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горбатюк М. Експертне середовище республіки Молдова про сучасні виклики та інтеграційні перспективи України в контексті Російської агресії в Криму та на Донбасі. *ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. № 1. С. 228–242.
2. Європейська безпека на порозі змін. Висновки для України. *Український незалежний центр політичних досліджень*. 2015. URL: <http://www.ucipr.org.ua/ua/med-a/research-updates/vropeyska-bezpeka-na-poroz-zm-n-visnovki-dlya-ukra-ni>.
3. ЄС та конфлікти на території Східного Партнерства. *Ukrainian Prism*. 2020. URL: <http://prismua.org.tilda.ws/earconflicts>.
4. Закон України Про основи національної безпеки України. *Фонд державного майна України*. 2003. URL: <https://www.spfu.gov.ua/ua/documents/1819.html>.
5. Кондратенко М. ЄС має намір прийняти новий безпековий «стратегічний компас». *Deutsche Welle*. 2021. URL: <https://www.dw.com/uk/yes-maie-namir-pryiniaty-novyi-bezpekovi-stratehichniy-kompas/a-56715753>.
6. Мартинюк В. Безпека Східного Партнерства: цілі ЄС та просування України. *VoxUkraine*. 2019. URL: <https://voxukraine.org/bezpeka-shidnogo-partnerstva-tsili-yes-i-prosuвання-ukrayini/>.
7. Резнікова О. Стратегічний аналіз безпекового середовища України бібліографія. *Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД)*. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/stratehichnyy-analiz-bezpekovo-ho-seredovyshcha-ukrayiny>.
8. Трофимович В. Російська агресія проти України як загроза світовій системі безпеки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. № 26. 2017. С. 135–141.
9. Шейко. Ю. Стратегічний компас ЄС: від морських дронів до діалогу з Україною. *Deutsche Welle*. 2021. URL: <https://www.dw.com/uk/stratehichniy-kompas-yes-vid-morskykh-droniv-do-dialohu-z-ukrainoiu/a-59843928>.
10. Яворович Т., Богданьок О. ЄС затвердив «стратегічний компас» у сфері безпеки та оборони. Про що йдеться у документі. *Суспільне | Новини*. 2022. URL: <https://suspilne.media/220073-es-zatverdiv-strategicnij-kompas-u-sferi-bezpeki-ta-oboroni/>.
11. Barseghyan A. The Eastern Partnership: From Security to Resilience. 2020. URL: <https://evnreport.com/politics/the-eastern-partnership-from-security-to-resilience/>.
12. Buzan B., Waever O., Wilde J. Security: A new Framework for Analysis. London: *Lynne Reinner Publishers*. 1998. 239 p.
13. Chapter 3 Dilemma 3: Should the Eastern Partnership address the security deficit?. *Clingendael Report*. 2021. URL: <https://www.clingendael.org/pub/2021/the-eastern-partnership/3-dilemma-3-should-the-eastern-partnership-address-the-security-deficit/>.
14. Ciurea C. Confidence-building in Moldova: Domestic and External Security Challenges. *Caucasus Institute for Peace, Democracy and Development/CIPDD*. 2016. P. 1–13.
15. Countering the totalisation of the Armenian-Azerbaijani conflict. *IPS*. 2020. URL: <https://www.ips-journal.eu/regions/europe/countering-the-totalisation-of-the-armenian-azerbaijani-conflict-4624>.
16. Deen B., Zweers W., Loon van I. The Eastern Partnership Three dilemmas in a time of troubles. 2021. 42 p. (Clingendael Report).
17. Disinformation divides Armenia. *EUvsDiSiNFO*. 2021. URL: <https://euvsdisinfo.eu/disinformation-divides-armenia/>.

-
18. Disinformation Resilience in Central and Eastern Europe. *Ukrainian Prism. Foreign Policy Council*. URL: <http://prismua.org/en/dri-cee/>.
  19. Dr. Valbona Zeneli. Economic Security in the Eastern Partnership. *European Center for security studies*. 2017. URL: <https://www.marshallcenter.org/en/publications/security-insights/economic-security-eastern-partnership-0>.
  20. Energy security in Armenia. *The Borgen Project*. 2021. URL: <https://borgenproject.org/energy-security-in-armenia/>.
  21. Gomółka K. External Security Strategies of Belarus. *Gdańsk University of Technology. Faculty of Management and Economics*. 2020. P. 75–89.
  22. Infographics: Peace and security. 2021. URL: <https://www.europarl.europa.eu/thinktank/infographics/peaceandsecurity/index.html#/comparison>.
  23. Kakachia K., Lebanidze B. Global and diffuse risks in the Eastern Partnership countries Potential Impacts on EU Security. 2020. 53 p.
  24. Mapping threats to peace and democracy worldwide 2021. *The Normandy Index 2021: Findings and functions*. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690670/EPRS_STU\(2021\)690670_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690670/EPRS_STU(2021)690670_EN.pdf).
  25. National security concept of the Republic of Azerbaijan. *President of the Republic of Azerbaijan*. 2007. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/154917/Azerbaijan2007.pdf>.
  26. National Security Concept of Georgia. URL: <https://mod.gov.ge/uploads/2018/pdf/NSC-ENG.pdf>.
  27. National security strategy of the Republic of Armenia. 2020. URL: <https://www.mfa.am/filemanager/security%20and%20defense/Armenia%202020%20National%20Security%20Strategy.pdf>.
  28. Peace and security in 2021. *European Parliamentary Research Service*. 2021. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690669/EPRS_STU\(2021\)690669_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690669/EPRS_STU(2021)690669_EN.pdf).
  29. Policy paper a new security agenda for the Eastern partnership: assessing the key security risks for the EU, Georgia, Republic of Moldova and Ukraine – Bucharest : EAP Think Thank Forum, 2018. 48 p.
  30. The best defence: Why the EU should forge security compacts with its eastern neighbours. *European Council On Foreign Relations*. 2020. URL: <https://ecfr.eu/publication/the-best-defence-why-the-eu-should-forge-security-compacts-with-its>